

List do Redakcji. Jak zrozumieć fundamentalizm i akty terroryzmu?

Letter to Editor. How to understand the fundamentalism and acts of terrorism?

Andrzej Brodziak¹, Alicja Różyk-Myrta², Ewa Ziółko²

¹ Instytut Medycyny Pracy i Zdrowia Środowiskowego w Sosnowcu

² Instytut Pielęgniarstwa Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Nysie

W świetle uznanych definicji zdrowia psychicznego fundamentalizm i powiązane z nim akty terroryzmu, czasami w formie aktów samobójczych, nie są postawami i zachowaniami normalnymi.

Mimo iż są to złożone fenomeny, opisywane przez psychologów i socjologów, wydaje się, że o przyczynach postawy fundamentalistycznej i aktów terroryzmu powinni wypowiadać się także psychiatry. Jest to istotne w szczególności wobec szerzenia strachu przez środki masowego przekazu, co zwiększa występowanie zespołów lękowych. Wobec niedawnego rozpowszechnienia tych zjawisk, wszelkie rozważania teoretyczne dotyczące istoty tych fenomenów mogą być ważne, gdyż mogą się przyczynić do skutecznego przeciwdziałania.

Trzeba odróżnić próby formułowania powodów fundamentalizmu od prób wyjaśniania, tylko czasami współlistniejących z tą postawą, aktów terroryzmu. Istnieją dwa odmienne podejścia w zakresie interpretowania przyczyn terroryzmu.

Działania, które można określać terminem „terroryzm”, zachodziły zawsze. Znany badacz tych zjawisk, Jerrold M. Post, kreśląc rys historyczny, stwierdza, że pierwsze takie poczynania w wieku XX to atak na izraelską wioskę olimpijską w Monachium w roku 1970 [1–4]. J.M. Post proponuje klasyfikację wszystkich aktów terroryzmu i rozróżnienie przede wszystkim na 1) terroryzm polityczny, 2) kryminalny i 3) patologiczny. Wśród terroryzmu politycznego wyróżnia on A) terroryzm niepaństwowy, B) terroryzm wspierany przez państwo oraz C) terroryzm stanowiący składową oddziaływań pewnego reżymu. Wśród terroryzmu niepaństwowego (sub-state terrorism) odróżnia: 1. lewicowy, rewolucyjny terroryzm społeczny, 2. terroryzm ekstremum prawicowego, 3. terroryzm nacjonalistyczno-separatystyczny, 3. ekstremistyczny terroryzm religijny, wśród którego odróżnia on fundamentalistyczny terroryzm religijny oraz terroryzm

nowych ruchów religijnych. Klasyfikację domyka 4. terroryzm indywidualistyczny. J.M. Post cytuje wielu autorów opowiadających się za jego poglądem, że ogromna większość tzw. terrorystów nie przejawia znanych, znacznych zaburzeń psychopatologicznych [5–7]. Podkreśla, że typową wspólną cechą psychologiczną tych ludzi jest ich „psychiczna normalność”. Stwierdza on natomiast, że cech wyróżniających tych ludzi należy doszukiwać się w zakresie odmienności w relacjach społecznych. Twierdzi on, że ludzi tych charakteryzuje nasilona „tożsamość kolektywna”, dość różna w poszczególnych grupach, która musi być rozpatrywana w kontekście kulturowym. Ponadto w formowaniu się tej „tożsamości kolektywnej” niezwykle istotna jest postać charyzmatycznego przywódcy. Stara się on na ogół wykrzyć i uwzględnić gnieźdzące się w umysłach członków grupy urazy, niezadowolenia i niechęci oraz ukierunkować je na pewną zewnętrzną grupę osób, wskazując na niekwestionowane przyczyny frustracji i cel przyszłych ataków. Przywódca taki wytwarza w ten sposób poczucie sensu życia dla uczestników grupy. Znana jest metafora J.M. Posta, iż „nienawiść jest wtedy zagnieżdżona aż do szpiku kości” („hatred is bred in the bone”) [2]. Można więc stwierdzić, że powstała w ten sposób grupa dysponuje niejako rodzajem „nadświadomości zbiorowej” i jest nią sterowana [8].

Zjawisko terroryzmu ewoluuje. J.M. Post podkreśla, że w ostatnich latach dużego znaczenia nabiera rola środków masowego przekazu, którymi grupy terrorystyczne posługują się dla szerzenia strachu i wzmacniania efektów swojego oddziaływania. Media społecznościowe (internet) umożliwiły ponadto utworzenie wirtualnej, szerokiej „społeczności osób nienawidzących” [3].

Niektórzy badacze nie podzielają jednak przekonania o owym braku cech psychopatologicznych w przeciętnej umysłowości fundamentalistów i ich ekstremistycznych przedstawicieli dokonujących aktów terroryzmu [9, 10].

Asp i wsp. sformułowali tzw. Teorię Niewłaściwego Znakowania Osądów (False Tagging Theory) stwierdzającą, iż osoby o poglądach krańcowo fundamentalistycznych przejawiają zmiany strukturalne i czynnościowe w brzusznoprzyszrodkowych częściach płatów przedczołowych [9]. Badacze ci uzasadniają swoją teorię poprzez pozyskanie wyników ze skal psychometrycznych, mierzących nasilenie autorytaryzmu, fundamentalizmu i specyficznych wierzeń religijnych w grupie pacjentów, u których wykazano zmiany w płatach przedczołowych metodami obrazowania mózgu (CT, MRI) w porównaniu z grupami kontrolnymi [9]. Shenhav i wsp. znaleźli dodatkowo cechy upośledzonej koordynacji tej okolicy mózgu z podkorowymi jądrami migdałowatymi [10].

Można powątpiewać, czy dopuszczalne jest przenoszenie wniosków z tych badań, wykonanych na małych grupach osób, i odnosić je do przyczyn nasilonego fundamentalizmu w dużych populacjach osób zamieszkujących kraje Bliskiego Wschodu.

Z drugiej strony można jednak sformułować hipotezę, iż restrykcyjny system tabu, podtrzymywany przez wieki, być może prowadzi do takich zmian strukturalnych i funkcjonalnych w płatach przedczołowych, iż powstające tam zmiany przyczyniają się do nasilania postawy autorytarnej i fundamentalistycznej. Mechanizmy biologiczne zaistnienia zmian funkcjonalnych można by upatrywać w zachodzących na przestrzeni pokoleń zmianach epigenetycznych (zmianach epigenomu) [11].

Wspomniani wyżej autorzy głównego nurtu opracowań dotyczących przyczyn powstania fundamentalistycznej podkreślają nieodmiennie i z naciskiem, że rozpatrywane przejawy terroryzmu powinny uwzględniać konkretny kontekst kulturowy i społeczny.

Ponieważ obecnie przemożnym problemem jest fundamentalizm i terroryzm pochodzący z rejonu Bliskiego Wschodu, nie sposób w takim razie nie uwzględnić następujących cech kulturowych i społecznych zapewne ściśle powiązanych z jego przejawami:

1. W rozważanych krajach nie są rozpowszechnione i nie są cenione takie przymioty umysłu, jak sceptycyzm, obiektywizm, tolerancja, które prowadzą do różnorodności ideologicznej. Odwrotnie, obowiązuje tam powszechne przestrzeganie zasad dotyczących prawomyślności nie tylko w sprawach publicznych, ale także prywatnych, co jest określane zasadą haram/halal. Ibrahim Kalwas – Polak, który zmienił wyznanie – pisał na ten temat następująco: „... Ten irracjonalizm wstrzymuje rozwój tej kultury od setek lat. Tak samo jak ciągle myślenie w kategoriach haram/halal, co wolno, a czego nie wolno. Dotyczy to wszystkiego – nie dotykamy literatury zachodniej, idei zachodnich, bo może być haram. To ciągle strach, że grzeszę, wszechobecne memento mori – mogą umrzeć i stanąć przed Bogiem jako heretyk. Poczucie ekspiacji graniczące z religijnym szaleństwem. Ci ludzie żyją wiecznym religijnym mitem, tracą racjonalne myślenie, zaczynają myśleć wyłącznie kolektywnie, traci się indywidualizm, humanizm. Nie ma skupienia na człowieku. Z tego wynika niszczenie cywilizacji, która kiedyś była jedną z najpotężniejszych...” [12].

2. Zdaniem Hameda Abdela-Samada, znanego filologa i politologa, zaistniało uwarunkowanie poważniejsze. W sercu Bliskiego Wschodu ukształtowała się ww. odmiana terroryzmu „C”, będąca składową oddziaływań pewnego reżymu, który niestety „prześląkł ideologią faszystów” [13]. Uwzględnienie takiego przekonania niestety wymagałoby przeglądu setek prób wyjaśnienia powodów powstawania takiej ideologii, co wykracza poza ramy tego tekstu.

3. System religijny i ideologiczny rozważanej populacji cechuje się nasiloną fikcją zakazów dotyczących sfery seksualności. Jest to niezwykle istotne dla zrozumienia rozważanego fenomenu [14–16]. Aby ustrzec się przed stronniczością tego stwierdzenia, można przytoczyć rozważania Reida Meloya i wsp., którzy dokonują analizy psychoanalitycznej samotnych terrorystów, tzw. wilków [17]. Piszą oni, iż ich funkcjonowanie psychiczne cechuje: poczucie osobistej krzywdy, stan „oburzenia moralnego”, osobiste „formatowanie ideologii”, uzależnienie od wirtualnej (internetowej) społeczności tzw. nienawidzących, poczucie udaremnienia realizacji celów zawodowych, sztywność poznawcza, emocyjnie narastająca radykalizacja poglądów, ukryte, potajemne podniecenie, pogarda i obrzydzenie względem okolicznej ideologii, porażki w nawiązywaniu relacji seksualnej z potencjalnymi partnerami (the failure of sexual pair bonding), seksualizacja przemocy, splót psychopatologii i „wykrzywionej” ideologii, nasilona kreatywność i innowacyjność planów działań w porównaniu z pomysłami grup terrorystycznych, drapieżna przemoc usankcjonowana „przerośniętym” osobistym superego.

Przytoczone rozważania powinny umożliwić sformułowanie możliwych działań przeciwdziałających rozpowszechnianiu się terroryzmu. Cytowany wyżej J.M. Post

sądzi, że najistotniejsze są: 1. działania utrudniające rekrutację nowych członków grup terrorystycznych, 2. wzniecanie napięć w obrębie grupy, 3. działania ułatwiające wymykanie się z tych grup osób zniechęconych, 4. odcinanie finansowania i innych form wsparcia grup terrorystycznych, 5. działania na rzecz delegitymizacji lidera grupy i umniejszania jego autorytetu wśród wyznawców.

Skoro formowanie się grup terrorystycznych zależy od kontekstu kulturowego i społecznego, w takim razie przeciwdziałania powinny ponadto uwzględniać podkreślane przez Reida Meloya trudności tych ludzi w nawiązywaniu więzi intymnych, ich obsesję na punkcie zakazów w sferze seksualności i zastępczą seksualizację przemocy. Wymagałoby to od psychiatrów i psychologów nie tylko rozwoju podstaw teoretycznych takiej argumentacji, kierowanej do skonsolidowanych aberracyjnych grup, ale i utworzenia środków masowego przekazu, których zasięg byłby porównywalny ilościowo z tymi środkami, jakie są współcześnie na usługach terrorystów. Działania takie nie są na razie znane. Najbardziej ambitne wysiłki psychiatrów, psychologów i kognitywistów polegałyby jednak na dokonaniu postępu w zrozumieniu istoty tzw. świadomości zbiorowej, rozumianej tak jak w badaniach nad zachowaniami stadnymi niektórych gatunków [8].

Piśmiennictwo

1. Post JM, Ali F, Henderson SW, Shanfield S, Victoroff J, Weine S. *The psychology of suicide terrorism*. Psychiatry 2009; 72(1): 13–31.
2. Post JM. "When hatred is bred in the bone:" the social psychology of terrorism. Ann. N. Y. Acad. Sci. 2010; 1208: 15–23.
3. Post JM, McGinnis C, Moody K. *The changing face of terrorism in the 21st century: the communications revolution and the virtual community of hatred*. Behav. Sci. Law 2014; 32(3): 306–334.
4. Post JM. *Terrorism and right-wing extremism: the changing face of terrorism and political violence in the 21st century: the virtual community of hatred*. Int. J. Group Psychother. 2015; 65(2): 242–271.
5. Arena MP, Arrigo BA. *Social psychology, terrorism, and identity: a preliminary re-examination of theory, culture, self, and society*. Behav. Sci. Law 2005; 23(4): 485–506.
6. Townsend E. *Suicide terrorists: are they suicidal?* Suicide Life Threat. Behav. 2007; 37(1): 35–49.
7. Miller L. *The terrorist mind: II. Typologies, psychopathologies, and practical guidelines for investigation*. Int. J. Offender Ther. Comp. Criminol. 2006; 50(3): 255–268.
8. Raafat RM, Chater N, Frith C. *Herding in humans*. Trends Cogn. Sci. 2009; 13(10): 420–428.
9. Asp E, Ramchandran K, Tranel D. *Authoritarianism, religious fundamentalism, and the human prefrontal cortex*. Neuropsychology 2012; 26(4): 414–421.
10. Shenhav A, Greene JD. *Integrative moral judgment: dissociating the roles the amygdala and ventromedial prefrontal cortex*. J. Neurosci. 2014; 34: 4741–4749.
11. Heard E, Martienssen RA. *Transgenerational Epigenetic Inheritance: myths and mechanisms*. Cell 2014; 157(1): 95–109.

12. Urzędowska M. *Brodzate demony islamu. Rozmowa z Piotrem Ibrahimem Kalwasem*. Gazeta Wyborcza; 17.10.2015. <http://wyborcza.pl/magazyn/1,148545,19033360,brodzate-demony-islam-u-rozmowa-z-piotrem-ibrahimem-kalwasem.html> [dostęp: 14.12.15].
13. Grotowicz V. *Brunatny odcień Półksiężycy*. Gazeta Wyborcza; 21.11.2015. <http://wyborcza.pl/magazyn/1,149285,19222862,ciemna-strona-politycznego-islam-u.html> [dostęp: 14.12.15].
14. Rogers MB, Loewenthal KM, Lewis CA, Amlôt R, Cinnirella M, Ansari H. *The role of religious fundamentalism in terrorist violence: a social psychological analysis*. Int. Rev. Psychiatri 2007; 19(3): 253–262.
15. Tomczak P. *Poszerzone badania nad religijnością pacjentów z rozpoznaniem schizofrenii*. Psychiatr. Pol. 2006; 40(5) 885–899.
16. Woo JS, Morshedian N, Brotto LA, Gorzalka BB. *Sex guilt mediates the relationship between religiosity and sexual desire in East Asian and Euro-Canadian college-aged women*. Arch. Sex. Behav. 2012; 41(6): 1485–1495.
17. Reid Meloy J, Yakeley J. *The violent true believer as a “lone wolf” – psychoanalytic perspectives on terrorism*. Behav. Sci. Law 2014; 32(3): 347–365.

Adres: Andrzej Brodziak
Instytut Medycyny Pracy i Zdrowia Środowiskowego
41-200 Sosnowiec, ul. Kościelna 13

Otrzymano: 25.11.2015
Przyjęto do druku: 28.11.2015